

A BUZSÁK KÖRNYÉKI SZÍNES PARASZTI HIMZÉS KIALAKULÁSÁNAK KÉRDÉSÉHEZ

Témánk kutatását 1970-ben kezdtük el az I. Dél-dunántúli Népművészeti Héten¹ megnyitott Somogyi himzés című kiállítás előmunkálatai során. A forgatókönyv írása és a kiegészítő adat-, valamint tárggyűjtések közben felmerülő kérdésekről adtunk már rövid összefoglalót,² amelyben csupán érintettük, de részletesen nem elemeztük a Buzsák és környéki himzésekkel kapcsolatos észrevételeinket.³

A címben jelzett téma elővételét gyakorlati célok sürgették. Buzsák, Táskai, Tótszentpál, Varjaskér (az utóbbi kettő 1929 óta Somogy-szentpál) községekben is – ahol a közsímmertté vált varrások kialakultak és ahonnan elterjedtek – közben olyan nemzedékek nőttek fel, melyek már nem láttak eredeti, saját használatra készített házivászon női inget, vész himzésű párnaveget, gyerekágyas vagy halotti lepedőt. Amit ők ismernek, s ami a kézimunkaoktatás és kereskedelem révén elterjedt a XX. század első felében, azok már a buzsaíkiak megváltozott életének igényeit, de elsősorban a népi iparművészetet felkaroló kereskedelem céljait szolgáló s nem is kifogástalan darabok minden esetben esztétikai szempontból.

Eredeti, régi paraszti készítésű és rendeltetésű Buzsák környéki varrások beszerzése szinte reménytelen feladatnak tűnt. A buzsaíki himzőasszonyok korai bekapcsolása a kereskedelembe, munkáik felfedezése 1902-től⁴ azt eredményezte, hogy néhány műgyűjtő felvásárolta a korábban maguk részére szőtt, himzett díszes párnavegeket, lepedőket, női ingeket, de sokszor csak ezek díszített részeit. Sok értékes textiliát hantoltak el kedves halottaikkal is. A második világháború alatti kitelepítésekkel a népművészeti értékű paraszti himzészéskészletnek csaknem a maradéka is megsemmisült.⁵

A Néprajzi Múzeum s a Rippl-Rónai Múzeum e környékről való viseletdarabjai alig adatoltak; részben mert magángyűjteményekből kerültek be, részben

mert a korábbi gyűjtők, így Madarassy László és Gönczi Ferenc is, csak a legszükségesebbeket jegyezték fel vásárlásaik során. Ezért úgy kíséreltük meg a Rippl-Rónai Múzeumban levő, Gönczi Ferenc beszerzéséből származó Buzsák, Táskai, Tótszentpál községekből való női ingek (RRM 445; 460; 6851; 6853; 6854;) és himzések (RRM 441; 462; 11223; női ingek darabjai) adatait kiegészíteni, hogy azokat magunkkal vittük és megmutattuk 70–80 éves asszonyoknak. Abból a feltételezésből indultunk ki, hogy a földrajzilag elzárt, az itt levő uradalmak terjeszkedésétől nehezebben fejlődő Nagyberék községeiben a fokozottabb önellátáson alapuló paraszti viselet emlékeit a mai legidősebbek, akik a Berék lecsapolása okozta változások előtt is éltek – viszonylag tovább kell, hogy őrizzék, mint pl. az előbb polgárosodó Balaton-mellék lakosai. A módszer bizonyos szempontból gyümölcsöző volt, fontos részletekre derült fény. Örömmünkre előkerült Buzsákon egy hitelt érdemlően 1870-re datálható kék-piros vész gyerekágyas, s egy hasonló korú fehér halotti lepedő is. Új összefüggésekre figyelhettünk fel a Néprajzi Múzeum anyagának megtekintése során is.⁷ Vizsgálatunk területét leszűkítettük. Ismertetésünkben a nemzetiség, etnikum tisztázására is törekedtünk: a régen begyűjtött tárgyi anyagnak ma is a helyszínen élő idős emberekkel való hitelesítésére, de elsősorban a saját használatra készített, s részben a csak eladásra szánt „buzsaíki” himzések mintanyaga kialakulásának valószínű menetére és a felépítés-technika alkalmazás jellemző jegyeinek megismertetésére, az anyagszabás és díszítésmód közötti kapcsolatok kimutatására fordítottuk figyelmünket. Érintenünk kellett a népi iparművészeti szintű himzéseknek a régítől elszakadó önálló fejlődését is, valamint a csak későbbiekben megoldható összehasonlító munkát.

1. KNÉZY J., MK 10 (1971) 61–67.

2. KNÉZY J., SHH 3 (1970) 33–38.

3. Az anyagválogatást Ujváriné, dr. Kerékgyártó Adriennel együtt végeztük, ő lektorálta a forgatókönyvet is.

4. VAJKAI A., Balaton-mellék. Budapest 1964, 190.

5. Kovácsévics Márk tanár, aki 1950 körül került Somogy-szentpálra, 1964-ben kérdésünkre, hogy van-e még a községben színes himzésű házivászon női ing, ezt felelte: „Ilyeneket csak a Malonyay kötetben láttam.” Pedig évek alatt egész falumúzeumra való néprajzi tárgyat

gyűjtöttek össze feleségével, diákjaival együtt. Ugyanerről HOFFMANN T., EA 2233, 1954.

6. Malonyay D., (szerk.) A magyar nép művészete. III. Budapest é.n. 145. skk.

7. Áttekintettük a Néprajzi Múzeum birtokában levő buzsaíki, varjaskéri, táskai, tótszentpáli női ingeket, főként 72 727; 72 733; 72 735–8; 72 741–43; 72 759; 131 657; 131 758; 147 174; 73.180.4. Ezek szabása, díszítése, ugyancsak alapul szolgáltak munkánkhoz, mely egyben a Néprajzi Múzeum Mihálik Gyula és Madarassy László által gyűjtött anyagának hitelesítéséhez is hozzájárul.

A NÉGY KÖZSÉG LAKÓINAK HORVÁT EREDETE

Első kérdés, ami a hímzések színességével kapcsolatban jóformán mindenkinél okként vetődött fel, aki csak a buzsaíki népművészettel foglalkozott, a szláv eredet problémája. Az említett községek közül Buzsákról és Tótszentpálról a XVII–XVIII. században halunk először (1675; 1715; 1660; 1715;). A Buzsák helyén korábban fekvő Magyar és Akts 1268-ban, 1279-ben, Táská 1268-ban már virágzó magyar települések. Varjaskérről pedig 1332-ből halunk először.⁸ Szentpál neve alapján a XIII–XIV. században keletkezhetett, régi romos templomának védőszentje Szent Pál volt.⁹ E községek a török hódítás idejében csak Szigetvár és főképp Kanizsa 1600-as eleste után kezdtek elnéptelenedni. Táská csak 1677-ben pusztult el, ezt megelőzően inkább növekedett lakosságának száma, neve szerepelt az adólapstromokban. 1581-ben Ács községbe rácokat telepítettek az új földesurak. 1587-ben a végvári vitézek elpusztították a Somogyvártól Fonyódig fekvő rác településeket.¹⁰ Takáts Gyula szerint valószínűleg 1660-ban is történt rác telepítés. A XVII. sz. végi XVIII. sz. eleji iratok – főképp az egyháziak – inkább horvát nyelvű lakosok jelenlétéről beszélnek. 1695-ben a kamarai összeírás szerint Varjaskér, Nikla, Kisberény, Sárd, Buzsák, de még Szentpál lakóinak nyelve is „illyro-croata”. Mellettük többnyire néhány magyar nyelvű család jelenlétéről is hírt ad az összeírás e községekben.¹¹ (Rácok esetében vallásuknak görögkeletinek kellett volna lennie és nem katolikusnak. Az egyházi iratok ilyenféle áttérítésekről nem beszélnek.) Tótszentpálon 1748-ban megtartott egyházlátogatás alkalmával írott jegyzőkönyv is kimondja, hogy fajra és nyelvre nézve horvátok.¹²

A környező falvak lakói, s a helybenlakó magyarok tótoknak nevezték őket, de ennek nem volt pejoratív éle, hiszen ők maguk is annak tartották magukat; és később is beszéltek tót nyelvről, tótkontyról, illetve fejviseletről. Az elnevezés származásuk helyéről maradt, hiszen a régi Szlavóniát hívták a magyarok tótországnak.¹³ Szerepel ezenkívül a „dalmát” szó is nyelvükkel kapcsolatban. Pl. a buzsaíki templom 1791-es szentelésekor a tótszentpáli plébános „dalmát” nyelvű misét tartott¹⁴ a Historia domus bejegyzése szerint. Előfordul azonban a megtévesztő „rácz” kifejezés is, ennek inkább lehet pejoratív jelentése.¹⁵ Sokakoknak jelzi a gamási plébános 1825-ben az ott lakó, már a XIX. század elején elmagyarosodott délszláv (bizonyosan horvát) eredetű lakosokat.¹⁶

HÍMZETT ÉS SZÖVÖTT DÍSZŰ VISELETDARABOK, TEXTILIÁK ALAPANYAGA

Nagyberek községei hasonlóan Belső-Somogy helységeihez a kender mellett a len termelésével és feldolgozásával is foglalkoztak. Kéthely takács-céhének megalakulásáról a török kiűzése után már 1750-ből van adat,¹⁷ viszont a XIX. század második felében a négy horvát eredetű községben a paraszti szövés kialakulása következett be a céhek felbomlása után annak következtében. E jellegzetes vonás is Belső-Somogyhoz köti községeinket. Kéthelyen ma is működik takács Somogyszentpál szomszédságában. Korábban a kéthelyi takácsok többek között a Balaton-melléket látták el vászonnal. Somogyszentpálon az 1930-as évekig tevékenykedett a helybeli származású Posza Ignác takács. Ő sem a tótszentpáli és varjaskéri „tót” asszonyoknak szőtt nagyméretű „stan”-ján, hanem a bukógáti magyar nőknek. Buzsákon is élt takács 1914-ig, de tudtak az asszonyok is szőni. Hoss József¹⁸ szerint a határban annyi lent termeltek, hogy ruhára, ágyra, gazdaságba elég volt. Fonalat, vásznat maguk készítették, sőt régen még festették is. A len- és kender-törés jellegzetes eszköze az emelő elvén működő kölyös kender-törő – helyi nevén zupa, horvátul stupa – a Külső-Somogyban is elterjedt és az ún. „Vízmentén”,¹⁹ de Belső-Somogyban és a Zselicben nem. A tilóknak (trelica) üllőpadkával ellátott változata viszont csak e négy községben készült.²⁰ A gereben egyféle szőgrózsájával a kender és len szála, kóc vagy szősz volt előállítható. Ezek horvát megfelelője a konopaz és debalaz. (A gyári fonal neve pomut, pomucno). Mind a rokka (kolorat) mind az áspa (vital) esetében annak magyar és német fajtáját használták. A rokka fájának különleges formája és elnevezése a kézi fonás korábbi meglétére és horvát típusára utal (preslica). A magyar áspa egyik felén villás végű, a német áspa kettős T-alak.

A szövőszékre mindig az egyenletesebb, erősebb szálú „ment rá”, és a másikat „dobták bele”, tehát kender esetében a virágos kender (isbornica konoplina) szála volt a „fölvető”, a magvasé (gemenáca kopolina) szála a „bevető” fonat. A vászonkülönbségek megkülönböztetése a mai emlékezésanyagban már arra az időre utal, mikor a gyári anyagok olcsóbb előállítására, jobb beszerezhetősége miatt a háziipari tevékenység hanyatlásáról lehet beszélni.

A legfontosabb fonalminőségek a következők voltak:

8. TAKÁTS GY., A somogyi Nagyberek. Pécs 1934. 16–21.
9. HOSS J., Somogyszentpál monográfiája. Telepítés. RRM A 970. 3. Kézirat 1965.
10. Somogy vármegye. Szerk. Csánki D. Budapest é.n. 466.
11. HOSS, RRM A 970. Telepítés f. 3.
12. Veszprémi Püspöki Levéltár 1748. Visitatio canonica districtus Següsd. Horvátnak jelzi a községeket: CSÁKY E., Etn 6 (1895) 229.
13. CZUCZOR G.–FOGARASSY M., A magyar nyelv szótára. Budapest 1870, 379.
14. Idézi Jung D.-né, Buzsák népművészete. RRM A 954. 1–3.

15. HOSS, RRM A 970. 20.
16. Idézi Gamás község monográfiája RRM A 45. 2–7.
17. VALENTÉNYI G., A somogymegyei céhek. Szekszárd 1909, 15.27.
18. HOSS, RRM A 970. Viselet fejezet 40.
19. A Rippl-Rónai Múzeum tulajdonában Karádról 62.30.1.1. –2. SZOLNOKY L., Alakuló munkaeszközök. Budapest 1972, 121. Karád, Kisbárapáti (Külső-Somogy), Toponár (Vízmente), Bolhó, Drávagárdony (Belső-Somogy dráva-menti része) – községekből említ ilyet.
20. RRM tulajdonában 64.226.1. lt. sz. tárgy; valamint Gönyey Sándor felvétele RRM F 7449.

„Debeláz” – len (len, lenáno) vagy kenderkócból. Ebből zsákvászon, alsólepedők, szalmazsákok, de még bükkfa, illetve komiszgatya is készült.

„Konopáz” – len vagy kender szála szálával. Ebből finomabb szobabeli textíliák és a ruhadarabok kerültek ki. Az ünnepi ruhafélék általában lenvászonból voltak.

„Pomuk” vagy „pomucno” – lehetett kender vagy len szála gyári pamuttal vagy tisztán gyári fonalból.

„A kislányok számára már 7 éves koruktól kezdték szőni a lepedőket, finom törölközőt, szőtték a leendő vőlegény számára szükséges vásznat, a sok alsó ruhát... Varga Györgynek s feleségének 250–250 m házivászna volt az 1945. évi menekülés idején” – írja H o s s J ó z s e f Somogyszentpálról.²¹

ADATOK A HELYI VÁSZONVISELETRE

A Buzsák és környéki községek textíliái, viseletdarabjai között a XIX. sz. végén voltak olyan típusú darabok, melyek szabása, vászonszéleinek összeillesztési módja, vagy az összeillesztések melletti díszítés sajátos, helyi vonásokat őrzött meg, mint a női vászoning, a díszlepedő és díszvánkoshuzat. Korábban több lehetett az egyedibb darabok sőt együttesek száma pl. a viseleten belül, de a korábbi forrásokból erre csak következtetni lehet.

A legkorábbinak tartott viseletleírás a Nagyberek horvát lakóival kapcsolatban, 1730 körül Bél Mátyásé azt emeli ki, hogy az ide települt szlávok a magyarokhoz hasonló ruházatban jártak. Megjegyzi, hogy a nők viseletét alig lehet a férfiakétól megkülönböztetni,²² mint más vidékről való ember a kisebb eltéréseket nem veszi észre. A helyi egyházi iratok viszont emlegetik a horvátos öltözködést, de inkább csak a negatív példánál: gondozatlan hajnál,²³ szegényesebb viseletnél. A közeli Gamás horvát lakóit így jellemzik 1826-ban,²⁴ „A férfiak sipujju inget viselnek mezítelen nyakkal és szűk gatyát... A nők fejkendője hátul keskenyen áll, homlok felett feltűrve, hajuk ketté választva... Se váll, se mider, se pruszlik nem szorongatja. Farosak, csöcsösek, csipkés ingük a könyékig ér, tarka ködmönük az ágyékig... „Régi ábrázolások nagy segítséget nyújtanának, de erről a kis elzárt népi egységről a XVIII–XIX. századból rajzos-képes feljegyzéseket nem találunk.”²⁵

Viseletük alakulására a múlt század 50-es, 60-as éveitől jelentősen hatott a környező tehetősebb magyarok ruházata; az ünnepi gatyá pl. bővebbé vált, a fehér vászon felsőruha helyett színes gyári anyagok használata hatott az egyezések irányába (vállkendő viselete, kányás konyt, hajfésülés).

A fentebb említett házivászon női inget a XIX. sz. végén, a XX. sz. elején már csak hétköznapi viselték a fiatalasszonyok, egyszerű munkára, kissé díszítettebbet piacra, útra, látogatóba. Idősebb asszonyok mind az ünnepi, mind a hétköznapi vászoninget 1920–30 között hagyták el. Megjegyzendő, hogy a házivászon felsőruházat általános megléte idején (1860–70-ig) az ingek rövidebbek voltak, s a szoknya a derekvonal fölé került. Erről nemcsak a Nagyberekből, hanem Dél-Somogyból, Belső-Somogyból is tudunk.

Mivel az új anyagok, s vele az újabb szabás először mindig az ünnepi viseletben jelent meg, a díszesebb ünnepi ingek dereka előbb hosszabbodhatott meg. A szoknya viszont valamelyest megrövidült. A kötény hosszú, keskeny (egy vászonszél szélességű) volt, a századfordulótól szélesedett meg.

A magyar népművészete 1912-ben megjelent kötetében – valószínűleg Mihálik Gyula – már a régi viselet eltűnését regisztrálta,²⁶ szűkszavú ismertetést adott róla, bő rajz- és ábranyaggal. A néhány 1930–42 között megjelent rövid közlés már inkább csak a hímzésről írt,²⁷ s kevés kivétellel mindegyik Mihálik Gyula egykori kaposvári rajztanár ismertetését s közölt anyagát vette alapul.

A helyszínen végzett kutatásaink során a női ingek és a díszlepedők vizsgálatánál jutottunk bizonyos eredményekre, ezért ezekről írunk a következőkben részletesebben, míg a vánkoshuzatra, annak díszítési módjára vonatkozó adataink erősen hiányosak.

A NŐI INGEK SZABÁSÁRÓL, ÖSSZEÁLLÍTÁSUKRÓL, DÍSZÍTÉSÜKRŐL

A vizsgált községekben minden felsőtestet fedő ruhadarab horvát neve „opletyak” volt. (A horvátban pletya – mell; opletya, oplecka, opletyak – mellrevaló, mellett fedő). Eddigi kutatásaink alapján megállapítható, hogy a XIX. század derekától kb. az első világháborúig Buzsákon s a környező horvát nemzetiségű falvakban viselt női ingek szabás szempontjából mind egy ingtípusba tartoztak, melyet Palotay Gertrud egy 1931-ben megjelent tanulmányában „mellévarrott ujjú”-nak nevezett el. Ennél mind az ujjakat, mind derekat egymás mellé a nyakba ráncolták. Palotay fent jelzett tanulmányát elsősorban a Néprajzi Múzeumnak akkori anyagára támaszkodva írta meg és ennek alapján e típusnak az ország területén fellelhető több variánsát is bemutatta; ezek között van egy „buzsáki (magyar) ingderék” is.²⁸ Palotay a mellévarrott ingekkel kapcsolatban végső következtetésként azt vonja le, hogy ez az ingfajta a keleteurópai szlávok körében általános s azt első-

21. HOSS, RRM A 970. Viselet f. 82.

22. OSZK Kézirattára Fol. lat. VI. par 294.

23. Somogyszentpál historia domusa 1854-es bejegyzés. Idézi: HOSS, RRM A 970. Viselet f. 35.

24. Gamási plébánia historia domusa 1826. évi bejegyzése. Idézi RRM A 45. 2–4.

25. KRESZ M., Magyar parasztviselet. Budapest 1956. I–II.

26. MALONYAY é.n. 145.

27. PL. BÁTKY ZS.–GYÖRFFY I.–VISKI K., Magyar népművészet. Budapest 1928. – CZAKÓ E.–GYÖRGYI K., Magyarországi étlés. Budapest é.n. – PALOTAY G., Muskátli 1932.

28. PALOTAY G., NÉ 13 (1931) 152–163. 6/a, 6/b ábra.

sorban a velük érintkező magyar lakosság vette át. Györffy István a Magyarság Néprajzában ugyanebben a kérdésben M. Tylke és K. Moszynski elmélete alapján már általában szlávsgot említ.²⁹ Mellévarrott (nyakbaráncolt) ujjú ingeket mutat – mint a nyugat-európai úri viselet női és férfi-ingét – a reneszánsz festmények sora, de ismeretesek magyar királyi vonatkozásai is. Gáborján Alice e kérdésről így ír: „A mellévarrott ing a néprajzi anyagban a magyar országos elterjedés mellett német területen is ismert... Hanika ennek a szabásnak nyugati (főleg német) és keleti (szláv) paraszti előfordulásait elég határozottan kettéválasztja. Szerinte a nyugat-európai mellévarrott paraszti ingek kifejezetten a renaissance továbbélésének foghatók fel, de a kelet-európai szláv csoport azonos formáját nagyon ősinek és a renaissance formától függetlennek tartja.” Végeredményben Gáborján a finomanyagú, apró redőzetű, rövidderékű ingtípust azonosítja a reneszánsz eredetű formával.³⁰

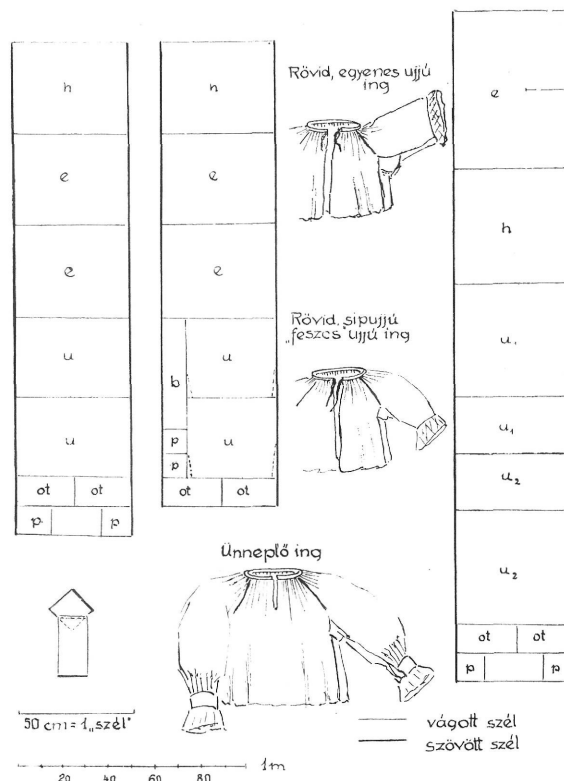
A mi most végzett kutatásunk alapján pedig módunk van arra, hogy a Palotay Gertrud rögzítette buzásági ingtípuson belül annak 3 variánsára hívjuk fel a figyelmet. E variánsok jellemző jegyeit az alábbiakban foglaljuk röviden össze:

1. Az ingen csak a nyak körül szedték ráncba az anyagot a derékrész alkotó elejét, hátát, valamint az ujjak nyakhoz kerülő szélét, derékrésze rövid, bővített, elején végig nyitott; az ujjai legfeljebb egyszél bőségűek s ebben a bőségben érnek könyök föléig. (8. kép)

2. Az előbbtől abban tér el, hogy az ujjai valamivel szűkebbre szabottak és még szűkítettek is, simán ráfeszülnek a ikarra. (18. kép)

3. A derékrész és az ujjak az előbbieknél hosszabb; az anyag mind a nyaknál, mind az ujjak végén többsorosán ráncbaszedett; az ujjait több részből állították össze – másfél szélnél is bővebbek és közelöbe fogottak. (18. kép)

Mindhárom ing-variánsnak a végvászomból való kiszabásáról arányos vázlatokat készítettünk, ezeket az ingrészek összeállítására vonatkozó magyarázó rajzokkal és a díszítés helyének megjelölésével egészítettük ki, majd az ingekről fényképet vagy vázlatrajzot közlünk. Előre kell bocsátanunk, hogy a méretek megadásánál – a dolog természetéből adódóan – kettősség áll fenn. T. i. más méretű a már kész, esetleg már évekig viselt, sokszor mosott ing egy része, alkotó darabja, mint mikor azt az új vászonból kiszabják, hiszen a szélek el- és összedolgozása hajtásokkal történik,

18. Buzásági ingek szabásrajzai. – Schnittbogen zu Hemden von Buzsák.

s ezek felvesznek az anyagból. Az asszonyok közt is volt kövérebb és szikárabb, erre is tekintettel voltak a varróasszonyok. Ezért tüntetünk fel a méreteknél több esetben két számot is. A régi, házivászonból való ingek szabásának tanulmányozása során biztosabb összefüggéseket kapunk, ha több azonos szabású darabot alapul véve visszakövetkeztetünk a felhasznált vászon eredeti szélességére, ebből kiindulva adjuk meg a részméreteket és – ahol csak tudjuk – a vászonszél megosztási arányait vesszük alapul.

Az ismertetésre kerülő ingek vásznát – majdnem kivétel nélkül – régi típusú keskeny szövőszéken szőhették; kb. 50 cm-re tehető a vászon eredeti szélessége, vagyis a régi falusiak által általában emlegetett „egy szél”.³¹

Az 1. és 2. ingvariáns szabása lényegileg azonos. Az 1., vagyis a szűkített rövidujjú inget – mint tárgyi emléket – a Néprajzi Múzeum gyűjteménye 72.742 és 72.737 lt. számú ingeiben leltük fel, melyek gyűjtőjeként Mihalik Gyulát jelölik meg.³² A Ma-

29. MN I. Budapest 1932, 402. – TYLKE M., Osteuropäische Volkstrachten in Schnitt und Farbe, Berlin 1925, 18–19, 21–22, 30.32. – MOSZYNSKI K., Kultura Ludowa Slowian, Krakow 1929, I. 441.

30. A kérdésről lásd: V. EMBER M., FA 14 (1962) 146–7. GÁBORJÁN A., Etn 80 (1969) 175–182. ő idézi: HANIKÁ, I. Sudetendeutsche Volkstrachten, Reichenberg 1937, 40, 42, 44.

31. A néprajzi textiliák méréséről szóló két eddigi figyelemre méltó összefoglalás FÉL E., MK 3 (1964) 14. és H.

KERECSENYI E., MK 4 (1965) 43–45., a vászonból készült ruhaféléknél nem vette figyelembe annak természetes egységét a „vászonszél”, holott annak feltüntetése, hogy hány szélből készült egy ruhadarab vagy annak egy része (pl. ujj), egyben szabására, szerkezetére is utalhat.

32. Nem tudni sem azt, hogy ő maga szerezte-e Buzsákon, vagy a Széchenyi gróflányok segítségével, sem hogy kié volt eredetileg.

Malonyay Dezső könyvében levő illusztrációk közül ide tartozik a 239. csoportban ábrázolt Tótszentpálról és Táskáról való; ugyanígy a 242. ábrán látható két tótszentpáli, valamint a XV. színes tábla két akvarell-jének buzsaí ingei.

A 2. sz. ingvariáns – tehát a szűkített ujjú – a (RRM 445. l. sz. alatt) Gönczi Ferenc gyűjtéseként Posza Andrásnéól Tótszentpálról került a Rippl-Rónai Múzeumba, hasonlóképpen ide sorolható ugyanitt a 462. l. sz. táskai ingujjtöredék is. A Néprajzi Múzeum anyagában ilyen a 72.744. l. sz. ing, ujjja bősége 31 cm. Mindhárom fehérhímzéses ujjú. Ilyen típusú inget Malonyay egyet sem említ, vagy ábrázol, viszont írásos adatként elfogadhatjuk Hoss József öregektől gyűjtött – idevágó – feljegyzését, ami szerint „egyik másik (ing eleje), rövid volt, úgy, hogy mozgáskor a has kilátszott. Az inget régen nem díszítették. Amikor a vászon használata helyett pamutra tértek át, az ing ujját szűkre vették és szélét díszítették.” (IX. tábla 1.) Két tótszentpáli, egy táskai s két buzsaí idős asszony egybehangzóan megerősítette ennek az ingfajtának hajdanvolt viseletét e községekben. Ők az I. világháború előtti időkben nagyanynikon, idősebb nagynénjeiken láttak még ilyen szűk, feszes ujjú inget, de édesanyjukon már nem. Nem házi munkaruha, hanem köznapi kimenő ing volt; szőlőbe, szénagyűjtésre, (piacra, útra) vették fel, kinn a mezőn ócskábbra cserélték át.³³

Csak megemlítjük, hogy idővel valószínűleg nem illett már olyan rövid derekú inget hordaniok az asszonyoknak, hogy a hasuk kivillanjon, hát körüloldották 13–14 cm szélesen régi maradvány anyaggal, hogy a kötény, vagy szoknya korbába be tudják fogni. (Ilyen toldás figyelhető meg a 445. l. sz. és a NM 72741. l. sz. ingeken.) Mivel ez a toldás – szemmel láthatóan is – és a helybeliek véleménye szerint is csak később került az ingre, mi csak a régi formával foglalkozunk részletesen.

A röviddereké ingeknél az ing hátának (légya) a vászon egész szélét meghagyva egy kb. 40 cm-es darabot vágtak le. A szálméntén vágott szélek, meg a hát két oldalán (a lapockán) futottak le nyaktól az ing alsó széléig. Az ing eleje, mellrészé mindig végig hasított, vagyis két darabból áll. Mindig bővebb a kettő együttesen a hátrészénél, és nem hosszabb 35–40 cm-nél. Ha az ing aljára szövött szél szánnak, akkor a nyaki résznél veszik le a felesleges 10 cm-t; (a láncfonalak keresztbe futnak pl. az RRM 445 ltsz.) abban az esetben, ha a szövött szélen mérik le az ingeleje hosszát, akkor kb. 2/3–2/3 vászonszél bőségu egy-egy eleje (kb. 30 cm). Az előrész lehet 1–2 ujjnyival rövidebb is a hátánál, mert ez a nyakvélnél csak előnyös.

Oldaltoldás és pálha (pajica, pájác) beállításával bővítik és teszik kényelmesebbé az inderekat. Az oldaltoldás szélességére a vászon teljes széléből egy 10–12 cm-es darabot szánnak; ezt keresztbe hajtvá félbevágják. A toldás magasságát tehát a vászon fél szélessége adja. A szövött szélek kerülnek majd az ing alsó szélére. – A két pálhának 10–12 cm-es négyzeteket szabnak le, úgy, hogy a négyzetek egy oldala szövött szél legyen. (Az oldaltoldás és a pálha is több esetben finomabb, lágyabb vászomból kerül ki.) (18. kép 4.)

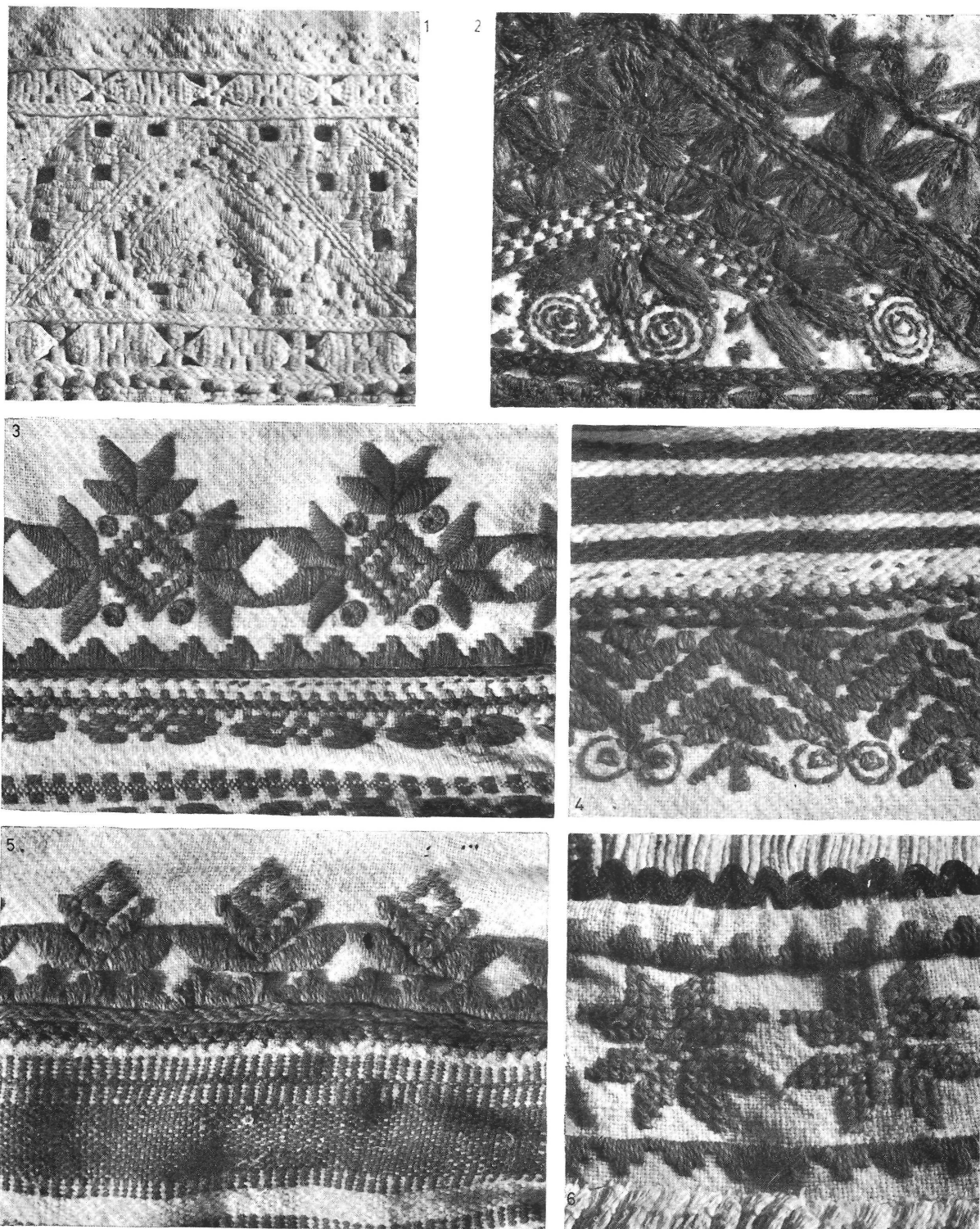
A szűkítettlen ujjú ing ujjja bősége egy egész szél, hossza meg 35–38 cm. A szűkített ing ujjja (2. variáns) számára kb. 36x36 cm-es négyzeteket szabtak le. (Ez a finom, esetleg pamutos anyag szélének – ami rendszerint szélesebb valamivel a házivászonnál – 2/3 része.) Az ujjja hossza egy oldalának szövött szélnek kell lennie, hogy majd a hátoldal felé essen. Ennél az ing-variánsnál a félbehajtott ingujjak könyök felé eső egyharmadának bőségéből menedékesen elvesznek –, tehát a felsőkarra kerülő részből – annyit, hogy az anyag az asszony karbőségére leszűküljön. (kb. 28–30 cm-re), hogy majd feszesen simuljon a nő karjára. (18. kép 1.) Az első és harmadik típus közt szinte összeötvöződést mutat az RRM 460 ltsz. ing (IX. tábla III.) Táskáról, melyet még 1924-ben gyűjtött Gönczi Ferenc. Ennek a dereka rövid, elején hosszába futnak a láncfonalak, végig hasított elejű, de az ujjai (ha rövidebbek is), a harmadik típusra jellegzetesen bővítettek. – Az előbbihez hasonlóan elején végig nyitott a NM 134657 sz. Tótszentpálról származó ing, melynek az ujjához keresztbe vettek vagy másfél szél vásznat s így a szövött szél a nyakhoz és a kézelőbe fogott ujjavéghez került.

A harmadik variánshoz tartoznak azok az ingek, amelyeket általában „buzsaí” ingnek ismernek. Ezeket nagy ünnepeken viselték. (A Malonyay Dezső kötet ábrái is zömében ilyenek.) Szabásukra jellemző hogy derékrészük az előbbieknél hosszabb; általában 50 cm. Az ing eleje egy darabból kiszabott, elől félmagasságig hasítva; az elejerészhez 65–70 cm-t, tehát 1 egész és 1/3 szelet vesznek. (A láncfonalak keresztbe futnak.) Hátának egy négyzetes darabot vágnak le a szélből.

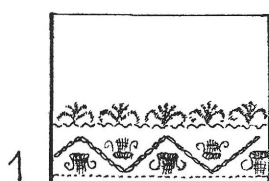
Oldaltoldás és pálha mérete az 1., 2. variánsokéval azonos. Az ujjak szintén hosszabbak: kb. 50 cm hosszúak, amit még a 6–7 cm széles kézelő is hosszít, bőségük pedig másfél-szélénél is több, mivel az egyszél, és a fél szél vásznat nem közvetlenül varrják egymáshoz, hanem 10–11–12 cm széles különálló szöttestdísz (ilyen pl. az RRM 460; 6851; 6854 ltsz.). XX. sz. eleji használatukat bizonyították a megkérdezett asszonyok, csipkét vagy színes szalagot állíta-

33. Adatközlők: Babodi Sándorné, Pasztusich Margit 70 éves, Fekete Sándorné, Mikics Anna 72 éves tótszentpáli, Perusza Vendelné, Dumity Borbála 83 éves, Miseta Ferencné Dumity Rozália buzsaí, Sági Józsefné, Dörnyey Mária 72 éves táskai lakosok, a cikk egyes részleteinél Papp Jánosné, Perusza Mária 65 éves volt buzsaí-

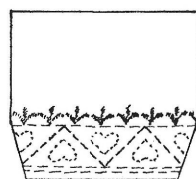
ki, jelenleg somogyvári, Huszár Sándorné varjaskéri kat. lakosok. Az öltések, mintaelemek elnevezésénél gyakran hivatkoztak olyan „üdösebb hímzőlányokra,” akik a falu számára korábban is hímezték, főként női és férfingeket. Különösen a régi horvát kifejezések származtak tőlük: „idzemi vezavezd” – varrni, hímezni meggyünk.

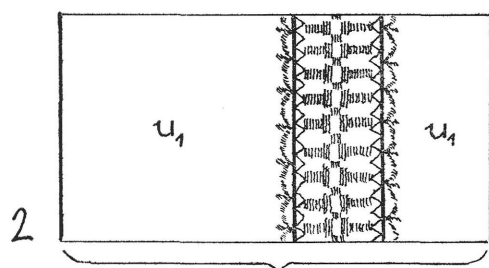
IX. Hímzések. 1: tótszentpáli fehér hímzésű női ing ujjvége, 2: az ingujjak mintájára készített iparművészeti hímzés, 3: táskai női ing szőtt betéte, 4: buzsaí nagyünnepi ing szőtt betéte, 5: buzsaí női ing ujjrésze, 6: buzsaí női ing kézeleje. — Stickereien. 1: Manschetten eines Frauenhemdes mit Weißstickerei von Tótszentpál, 2: Kunstgewerbliche Stickerei nach dem Muster der Hemdsärmel, 3: Frauenhemd von Táskai mit hausgewebtem Einsatz, 4: Galahemd mit hausgewebtem Einsatz von Buzsák, 5: Frauenhemdsärmel von Buzsák; Detail, 6: Manschetten eines Frauenhemdes von Buzsák.

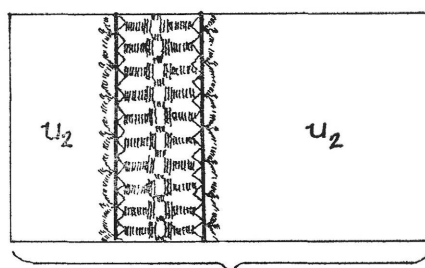
Diszítés helye az ingek
ujján

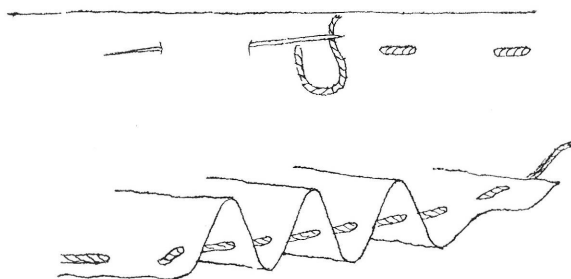
Ünnepi ing ujjának összeállítása

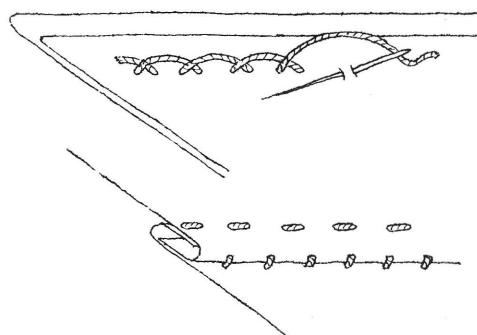
elejé-
hez

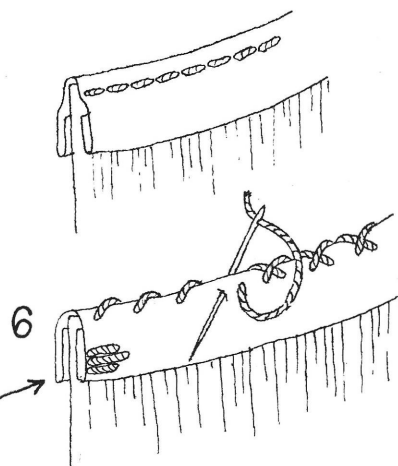
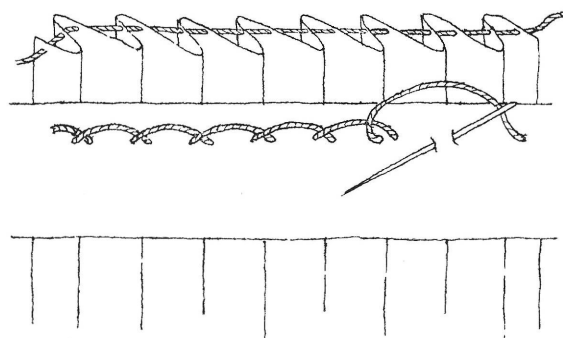
3 Ráncolás

4 Ráhajtott varrás

5 Nyakszegés

tulajdon-jegy

Méretarány 2:1

nak közéjük. Az egy teljes szél mindig a hátoldalra kerül, hogy a dísz-csik éppen a bicepszre borulva fusson az ujjon végig.

A KISZABOTT RÉSZEK ÖSSZEÁLLÍTÁSA

A kiszabott részek összeállítása nagyban befolyásolta, sőt sok esetben meghatározta az alkalmazott varrásfajtákat. Éppen erre való tekintettel emeltük ki a szabásmagyarázatok során a szövött és vágott szélek elhelyezkedését. Első lépésként mind a három ingvariánsnál az oldaltoldást kellett a pálhával összeerősíteni. A hegyére állított pálya keskenyen behajtott alsó sarkára 9–10 cm-es szélességig van a toldás rácsúsztatva és tűző-öltéssel (lozica) az ing színe felől ráerősítve. (18. kép 4.) Ahol az ing alján vagy a hasítás két oldalán szövött szél volt, ott nem kellett az anyagot külön eldolgozni. Az ujjaknak és a hátlapnak a hátoldal felé eső részén sok esetben szövött szélek találkoznak. Itt vagy fehér vagy piros fonállal „minden ember kötés”-sel (prepjetalással) erősítették össze az éleket, ami egyúttal – a ruha konstrukcióját hangsúlyozva – díszként is szerepelt. (21. képen.) A derék elején ilyen díszvarrás nem szerepel, mindig csak ráfordított szegés (nasva, v. nasito), aminél az eleje hajlott rá az oldaltoldásra, a pálya szélére és az ujjára. (Ennél az első leeresztő sor egyik-másik ing esetében egy ritka visszajáról készített hátraöltéssor volt, aztán sima szegőöltéssel a behajtott első oldal szélét levarrták. (19. kép 4.) Aszerint, hogy milyen bőujjú inget varrtak, két, sőt három méter hosszúságú anyagrészt kellett 50–52 cm-re összeráncolni a nyak kivágás számára, amit aztán keskeny leszegő csikba, nyakpántba (okovrat) fogtak be. A ráncolásnál is többféle megoldást látunk. Pl.: Ha egy rövidebb és egy hosszabb váltakozó előltéssel készítik elő a ráncolást, a ráncokban nem középmagasan, hanem lejjebb fut a fonal és a ráncok éle az ing színén magasabbra kiugrik; a harmadik húzássornál belülről minden egyes alsó élt hátraöltéssel lazán meg is rögzítenek. (19. kép 4.) A nyakhoz legközelebb eső ráncokat a nyakszegőpánt felvarrásakor szintén a visszajáról készített hátraöltéssel rögzítik szorosabbra. (19. kép 5.) Hasonlóképpen biztosítják a bőujjú ingek ujjá végén levő ráncok pontos helybenmaradását is. Az ing alsó szélét vagy a hasítás két oldalát csak simán szegik. (Obrubila). Az ujjakon a szöttes vagy más betétes (tacka) leggyakrabban a mindenember kötésével erősítik a vászon szélek közé. A nyakpánt élét, hogy ne kopjon hamar ki, összefogják és apró tűzőöltéssel vagy kereszttvarrással (krestaka) erősítik. (19. kép 6.) Az ingek nyakpántjához több szálból font kötőanyagot erősítettek. Ez volt az ingek egyetlen záródása. Egyik-másik ingnek a nyakszegésén (pl. RRM 6851 ltsz.) elől piros szögletes tulajdonjegy is előfordul. Kivétel nélkül minden ing ujjára varrtak 8–10 cm széles valódi vagy gyári fehér vert csipkét, amit visszaemlékezés szerint „csipkárok” hordtak szét, pl. Kéthelyről. Szí-

nesítésképpen a csipke mellé keskeny kék vagy zöld, esetleg bordó selyemszalagot varrtak keresztbe fel.

A DÍSZÍTÉS ELHELYEZÉSE

A buzásai ingeken a díszítés – egy-két háttvarrást hangsúlyozó öltéstdíszítól eltekintve (jól látható ilyen pl. a Malonyay kötet XV. t.) – csak az ujjakon volt. A díszítések folt elhelyezéseit összevetve azt állapíthatjuk meg, hogy kétféle folt megoldást alkalmaztak: az ingujj alján – tehát keresztben – körbefutót és a nyaktól a vállon át az ujjak hosszában az ingujj széleig elhelyezettet. Ha a díszítés színhatását figyeljük meg, két nagy eltérő csoportot különböztetünk meg: a tiszta fehér díszítésűt és a színeset. Mivel minden jel és adat arra utal, hogy a két rövid- és hosszúujjú ingvariáns jó néhány évig egymás mellett élve töltötték be rendeltetésüket, természetesnek kell elfogadnunk, hogy a díszítésmódnak a fenti két jellemzője területen bizonyos egymáshoz tartozás, illetve kölcsönzés állapítható meg.

Az egyenes ujjú rövidingek díszítése zömében az ujjvégen körbefutó kék-piros színű hímzés (pl. NM 72742, 72759 és a Malonyay kötetből már idézett XV. tb. levő ingek), azonban ugyanezen az ingtípuson ugyanilyen foltban tiszta fehérrel díszítettet is találunk. (NM 72737; Buzsák)

Az egyenesujjú, vészás díszű női ingeket idősebb asszonyok hordták még az I. világháború ideje körül – a megkérdozett buzásai és tótszentpáli asszonyok szerint.

A szűkített ujjú RRM 445. és NM 72744 ltsz. ing ujjá vége tiszta fehér hímzéssel díszített; (IX. tábla I.) A hosszabb derekú és erősen bő ujjú ünnepi ingeket viselték legtöbbször, ezek után hímeztek a kereskedelem számára, ezeket kivétel nélkül az ujjakon végigfutó díszítéssel készítették, amelyeket lezárt a keresztbe futó ugyancsak díszített kézelő. Kivétel, helyesebben inkább régebbi megjelenési formát tükröző darabok a gyűjteményekben erre is akadnak. Ilyen pl. a még 1924-ben Gönczi Ferenc gyűjtött (RRM 460. ltsz.) Táskáról való darab, mely bár rövid derekú ing, de ujjai több részből összeállított színes hosszanti díszítésűek, kézelővel. (19. kép 2.)

Talán ennél is régebbi emléket őriz a NM 131758. és 131657. lt. sz. Tótszentpálról, (az utóbbiról a gyűjtő M a d a r a s s y L á s z l ó azt jegyezte fel, hogy 1870-ben készült és az NM 72743 Táskáról való tiszta fehér, hosszán az ujjakon végigfutó díszű. Akár rövid-derekú, akár hosszabb derekú és ujjú is az ing, a nyaktól könyökig végigfutó díszítés van, de nem önti el az egész ujjamezőt, hanem éppen a díszítés nélkül hagyott felületek emelik ki és tartják a mértéket a díszített felületek elhelyezését az ésszerűség szempontjából is. A kivarrást, hímzést természetesen közvetlenül a kiszabás után varrták ki, s csak azután állították össze az ujjakat. A rövid, egyenes ujjú ingen szövött széltől szövött szélíg fut keresztbe végig a fehér vagy színes hímzés, tehát könnyen – esetleg szembe, elvágtatlanul hagyva az anyagot – kivarrható a

szükséges két csík. A szűkített ujjúnál a szabott részben maradt szövött szélről indultak el. Ez jól megfigyelhető a RRM 445. ltsz. ingen: az ujjak hátrész felé eső részén nem fut minden díszítőelem végig, hanem csak a felépítés konstrukcióját megadó beosztó öltések. A hosszabb derekú, hosszú ujjú ingeknél a díztés középtengelyét különálló szóttescsík (19. kép 2.) csipke vagy díszszalag alkotja aminek merev kontúráját a hímzések két oldalról kiszélesítik és elpendítik. A díszeket a szövött szélek mentén helyezik el. Mivel egyrészt a szövött széleket a legegyszerűbb díszítésszel összefogni, másrészt a hímzésnél az anyagot kézben tartani. Az ing két ujjához szükséges két darab fél-fél szél sem vágják előre szét, hanem csak ki-hímzés után.

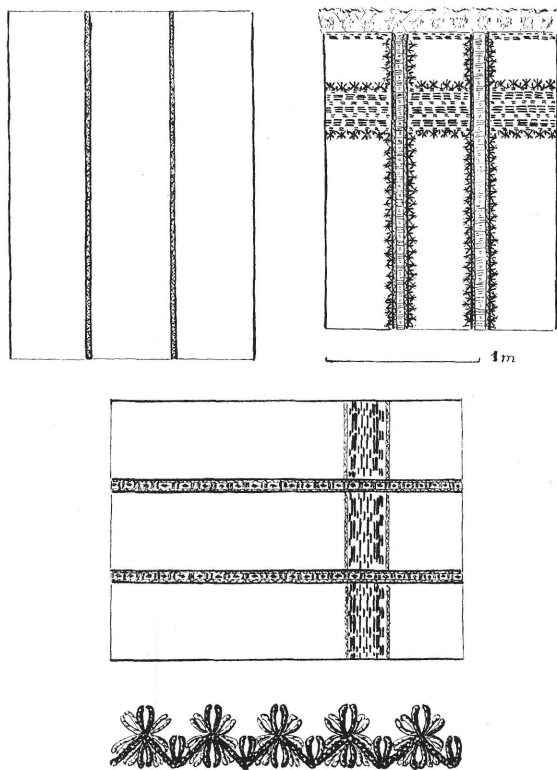
DÍSZLEPEDŐ (LEPEDŐ = PONÁVÁ)

Sajátosan egységes helyi szokásanyag kapcsolódik a négy községben elterjedt díszes ünnepi lepedőkhöz.

A lepedőt – legyen az durvább vagy finomabb vászonból – 3 szél vászonból varrták össze, így 49–52 cm-t számítva egy háziilag szőtt vászonszélre, a lepedők teljes szélessége kb. 146–156 cm lehetett. (20. kép 1.) Az ágyba legalulra szalma került. Néhány idős somogyiszentpáli lakos emlékszik rá, hogy még zsákba se tették korábban a szalmát, erre durvább (debelaz) lepedő jött, legfelülre finomabb lenszálból való (konopaz). Hétköznapi használatra sokan még a felsőbb lepedőt is elhagyhatták.

Az ünnepélyesebb alkalomra készült vagy különleges jelentőségű lepedők közül a halottas, legalább is az idősebbek halottas lepedője alig különbözött a finomabb hétköznapi felsőlepedők megjelenésétől, csak a három szél anyag nem egyszerű rávarrással (nasva), hanem díszesebb összeöltéssel volt egymáshoz rögzítve. Perusza Vendelné, 83 éves buzsaíki asszony édesanyjától örökölt egy kb. 1870 körül készült halottas lepedőt. Elmondása szerint a halottas lepedő nem olyan cifra, mint a gyerekágyas. Az övé virágos kenderből készült, 3 szélből (47 cm-es még mosatlan vászon), 2 fehér varrott csipke (1,1–1,2 cm széles) pamutból van összekötve – összesen 145 cm széles, hossza 230 cm. Egyik vége egyszerűen leszeggett (szegés-obrubila), a másik végén 1,5 cm-es szakaszon díszesen, kettős sorú szálszorítással van visszaszegve. A visszahajtás szintén sima 2 soros fűzés (lozica) ad kettős cakkos fehér mintát 1 cm-es felületen (nem tűzőöltés).

A gyerekágyas lepedő tulajdonképpen nem lepedő, hanem ágy előtti függönyféle, de volt más, lepedő-szerű rendeltetése is.

20. Buzsáki lepedők szabásrajzai. – Schnittbogen zu Bettüchern von Buzsák.

A díszlepedőt férjhezmenetelekor kapta a lány, némelyik többet is. Menyasszonyvitel előtt történt a menyasszony ládájának és „ágyá”-nak ünnepélyes elszállítása. A menyasszony ágya kifejezés korábban csak ágyneműre vonatkozott, mert más bútort a XIX. század végéig a ládán kívül nem kapott. Az ágyiruhát díszes lepedőbe kötötték. „Ha pógárabb vót a lány, még három kötés is vót”³⁵ – emlékezik a mai 60–70 évesek is. Az anya megmondta előre, melyik díszlepedőt mire használja majd a lánya: „rendelkezőtt, hogy mellik mire való.” Elsődlegesen rendeltetése a díszlepedőnek az volt, hogy a gyerekágyas asszony fekhelye elé a gerendába vert szögbe akasztották, nehogy az asszonyt vagy gyermekét megrontsák, mert „oian házak vótak, hogy ahogy beléptek a pitarról a szobába, mindjárt látták, hol feküdt a menyecske” – hallatszik ma is az indoklás.

Ha fiatal menyecske halt meg,³⁶ ilyen díszes lepedőt tettek az ágya végébe. Tótszentpálon³⁷ és Varjaskéren fölvetett ágyra is terítették ünnepen még az 1930-as években is. A buzsaíkiak nagy ünnepen csak fehér lepedőt terítették a magasra vetett ágyra. Viszont bér-máláskor vagy olyan nagyobb egyházi ünnepen, mikor

34. A 6854-es lt. sz. ing 1932-ből való, rajta a következő pecsétellátott cédula függött: Gróf Jankovich Bésán Endréné Buzsák Háziipari telepe. A 6851-es lt. számú ing ugyanebben az évben került a múzeumba, de vele kapcsolatban egyetlen név sincs a leltárkönyvben feltüntetve.

35. Perusza Józsefné 66 éves buzsaíki lakos megjegyzése.

36. Tótszentpálon 1964-ben tapasztaltuk, hogy ilyen piros-hímes lepedőbe, esetleg bordó-hímesbe készítették össze az idős asszonyok halálra való ruháikat.

37. Gönyey Sándor felvételén 1937-ből Babodi Sándornénál ágyterítőként mutatja a díszlepedőt magasra felvetett ágyon.

a püspök jött, a kerítést végig letakarták díszes piros hímes ágylepedőkkel, abrosszal – kinek milyen volt, csak úgy piroslott végig az utca. Szüreti mulatságon lóra is terítettek abrosszt vagy díszlepedőt, csak nem tudni, hogy ez az utóbbi szokás mennyire régi.

A menyasszonyi díszlepedő szabása is, összeillesztése is a lepedőéből indult ki. De a három vászondarabot részben díszítési, részben további szélesítési céllal 1–1 szöttes díszű csíkkal illesztik össze, mindenember kötésével (prepjeta) kapcsolják egymáshoz. A közbeiktatott díszes, 4–5 cm széles csík a „tacka”. Ez nem mindig háziszöttes, hanem gyári szövésű csík is lehetett. Varjaskérről, Huszár Sándoréktól sikerült a Marcali Múzeum számára egy olyan ágyterítőt megvenni, melynek hosszanti (tacka) betétje fehér szöttesdíszű, és a feje részénél a szélétől kb. 50 cm-re keresztben kb. 10 cm-es sávban díszes, szabadrajzú lukhímzéses csík van a lepedő saját anyagában, cakkos széllel. „Slingöléses” – elnevezése, szabadrajzú volta arra utal, hogy a XX. század elején készült; fehér betétes³⁸ és hímzése arra, hogy halottasnak készülhetett, minthogy a szentpáli asszonyok elmondása szerint is a halálra való ruhákat fehér szövessel díszítették.³⁹ A rendkívüli az előbb leírt darabon csak a szövött dísz helyett alkalmazott szabadrajzú fehér hímzés. Ha fiatalasszony halt meg, az ágya végébe piros hímu, rátétes díszű, menyasszony korában kapott díszlepedőjét tették néhány családnál. Az ágyterítőt ilyenkor úgy helyezték el, hogy a legdíszesebb része, ahol a széles szöttes keresztcsík – feje (glavice) – van, az került a láb végére.

A Buzsákon talált, 1870 körüli időre datálható gyerekágyas lepedő, Perusza Vendelné 83 éves buzsaí asszony anyai öröksége, (1850 körül született, s az ő hozománya volt). A lepedőt három nemzedéken keresztül féltve őrizték. Három szél (3x43 cm) + két tacka (2x5,3) a szélessége, azaz 139–140 cm, hossza pedig 124+13 cm-es csipke; a díszes keresztben futó kék-piros kockászerű „felveréses” szöttesdíszű csík 34 cm-es. Ez nem betétként (tacka) van benne, hanem mindhárom szélbe beleszőve (20. kép 2.) A vászon anyaga háromnyüstös len és pamutvászon. A két hosszanti betét piros gyári szöttes. Ezek mindkét oldalán és a széles pirosékék keresztben futó háziszöttes csík két oldalán található kék piros fejtő (pamuttal) fonallal az ún. vezás összeállítás. Ez a kompozíció lánc és csámpa vagy békaláb (felöltés, két szál felemelése és viszsaöltés) elemekből áll, zeg-zug vonalas tengellyel. Perusza Vendelné erre az „öt pet mákom gálvice” (5 mákfaj) mintaelnevezést adta (20. kép 2., 4.). Mindez csak 1,3 cm széles. A csipkés szél mellett a díszes végén egész keskeny kék-piros szöttescsík van, a csipke piros-fehér. A Rippl-Rónai Múzeum 69. 78. 1. ltsz. ágyterítője a betétek elhelyezését illetően azonos típust képvisel. Ugyanis a három lenvászon szélét két piros gyári szövésű csík köti össze, a fejrész mintás házi-

szöttes dísz nem külön betétként van belerögzítve, hanem a vászon szélekbe bele van szőve.

Ezen a díszlepedőkön a XX. század elején piros rátéthímzés jelent meg a szöttes mellett, vele párhuzamosan (Uzdavljás lepedők). A rátét is mind a mértanias piros, mint a fehér vagy a kék-piros vezás hímzés is a szöttescsík vagy a szélek mellett (ujjvég) jelentkezett először. Ez a rátét egyszerű zeg-zug kivágás volt bécsi piros anyagból (becka cickana). A 69. 18. 1. ltsz. táskai lepedőn ilyen egyszerű piros bécsi cakkos rátét helye látható.

A Rippl-Rónai Múzeum többi Buzsák környéki ágytakaróján a fejrészénél lévő díszes szöttescsík már betétként (tacka) van beillesztve (3. kép 3.) s melllette az előbbinél szélesebb rátét. (2068; 61. 5. 1.; 61. 18. 1; 61. 19. 1. ltsz. darabok). Bár Takáts Gyula leírókartonján a 61. 5. 1. ltsz. ágyterítőt 1860–80 körüli, a 61. 18. 1; 61. 19. 1-est pedig 1850 körülinek jelzi, kétségesnek tartjuk a korai keletkeztetést. A színes rátétet a buzsaí asszonyok elmondása szerint megrendelésre kezdték készíteni éppúgy, mint a tüllrátétet, az 1902–5-ös évektől. Minden esetre e cifra rátétek vagy később kerültek a gyerekágyas lepedőkre, ha azok valóban korábbi készítésűek, vagy csak 1900 után készülhettek egyidőben. A korábbi gyerekágyas lepedő típusnál feltételezésünk szerint a fejrész díszítése nem külön betétként került a lepedőbe mindenember kötésével, hanem bele is volt szőve. Ez mutatja, hogy az elsőként ismertetett fehér kötöttcsipkés díszű halottas lepedő szabásához közelebb áll.

AZ EDDIG MEGJELENT BUZSAÍ HÍMZESKOZLÉSEK ÉRTÉKELÉSE

A korábbi buzsaí hímzés-ismertetések rövid összegezésével megkísérlünk fényt deríteni arra, milyen sok tévedés ment át a köztudatba a Buzsák környéki varrásokról, és kissé azt is láttatni, milyen keveset tudunk róla.

Mint bevezetőnkben jeleztük, egyik legelső, legrészletesebb híradás Malonyay Dezső⁴⁰ Magyar Népművészet harmadik kötetében 1914-ből való. A későbbi cikkek is többé-kevésbé ebből merítettek. Mint ez a századforduló gyűjtőire általában jellemző volt, elsősorban a legszínesebb, legcifrább, s valószínűleg a legújabb darabok fényképét vagy színes rajzát hozták e műben is az időrendiség jelzése nélkül. Pedig ezek a hímzések – Mihailik Gyula gyűjteménye jóvoltából kerültek be – már lényeges ízlésváltozás hatását mutatják. A jelentős mennyiségű ábraanyagban sem szövött díszű, sem fehér-varrásos darab nincs. A hímzett párnahéjaknak csak díszes végét mutatják be, az egész párna formájára, méretére ebből nem lehet következtetni.

38. HMM 73.481-es lt. sz. varjaskéri lepedőjének megnevezése „karácsonyi ágyterítő”.

39. Ez esetben úgy tűnik takács szövés a 4,5 cm-es fehérmin-tás szöttesbetét.

39. Halotti lepedő, abrossz, díszkendő, tükörruha.

40. MALONYAY é.n. 115–119.

Az 1902-es évektől⁴¹ ugyanis a buzsaí varróasszonyok többé-kevésbé rendszeresen megrendeléseket kaptak a Balatoni Szövetségtől. A megrendeléseket a Széchényi gróflányok közvetítették, ők szerezték be a fonalakat, anyagokat, előrajzolgatták a mintákat. (Az 1920–30-as években „gróf Jankovich Bésán Endréné buzsaí háziipari telepe” címen működtek!) A megrendelésre készített darabok nem a helyi adottságok figyelembevételével, öltés és mintakincs felkarolásával történt. Előre kirajzolt mintákat, megadott anyagon és fonállal kellett elkészíteniük. Az egykori hímzőasszonyok közül néhányan élnek még. Egyikük elmondta, hogy legelőször bordó tűllrátétet csináltattak próbaként vele.⁴² A megkérdezettek többsége nem 1902-re, hanem a községet ért tűzvész utáni időre (1905–6) teszi a háziipari – mai szóval népi iparművészeti – tevékenység kibontakozását.

1910 körüli időben a következő hímzőasszonyok működtek Buzsákon – emlékezet szerint: Joó Ferencné Pasztusich Rozália; Dumity Istvánné; Miseta Sándorné Dumity Mária; Dumity Orzse; Kanizslai Anna; Kanizslai Istvánné Bankovics Katalin; Kanizslai Mártonné Joó Anna; Várdai Jánosné; Máté Károlyné; Gyurica Károlyné; Perusza Vendelné Dumity Borbála. A társaiak, szentpáliak tagadják, hogy ők eladásra készítettek volna, de rokon kapcsolataik révén hamarosan ők maguk is megismerkedtek az új mintákkal, s különösen a könnyebben és gyorsabban elkészíthető technikák, kompozíciók terjedtek el közöttük is, mint pl. a rátés.

Palotay Gertrud 1932-ben⁴³ felhívja a figyelmet arra, hogy a fent említett négy községben szláv eredetű „méltán csodált ingujj és vánkósvég hímzések” találhatók, melyeknek nemcsak színösszeállításuk vall erre, hanem jellegzetes öltésmódjuk a híres „buzsaí sinyór öltés” is. Szerinte ez más magyar vidékeken ismeretlen a felvidéki szlovák és morva hímzéseket kivéve.

Állásfoglalásából kitetszik, hogy a népi hímzéseket nem történeti kialakulásukban, hanem az úri varrások szemszögéből ítéli meg, s ő sem veszi észre az eredeti, paraszti és a megrendelésre készült darabok különbségeit.

Két későbbi leírásra is kitérünk ezek jellegzetes hibái miatt. Undi Mária 1934-ben⁴⁴, már méginkább a buzsaí népi iparművészeti hímzésről írt, mintsem az eredeti paraszti varrásokról. (Bár a régi viseletről készített egy rekonstrukciós rajzot.)

Ferencz Kornélia és Palotai Gertrud összeállításában⁴⁵ a buzsaí hímzésnek szentelt rövid összefoglaló részben korrigálja a korábbi néhány szükséztű megjegyzés tévedéseit, részben újabb helytelen következtetésre jut. Megállapítja, hogy korábban pamuttal hímeztek, csak később gyári gyapjúfonallal. Azt ugyan nem tudja, hogy saját használati tárgyaikon, házivászon viseletükön a gyapjút nem alkal-

mazták, legfeljebb elvétve a megrendelések megindulása után.

Észreveszik, hogy a korábbi hímzéseken szerep jut a keresztszemnek, bár nem olyan mértékben mint a szerzők gondolják. Nem veszik észre ugyanis, hogy a keresztszemes öltés a szöttes csíkot váltva, illetve azt kísérve jelent meg színes díszű házivászon darabokon. Bizonyára analógiák alapján jönnek rá, hogy a hímzésnél is a laposhímzés kerül előtérbe és a mértani formák vesztenek merevségükből. Továbbá leíró elemzést adnak a rendelkezésükre álló darabok alapján a hímzéselemkről, motívumokról.

A BUZSAÍ HÍMZÉS KIALAKULÁSA ÉS VALÓSZÍNŰ FEJLŐDÉSMENETE; HANYATLÁSÁNAK OKAI

A helyszínen szerzett ismeretek, a gyér írásbeli adatok, a múzeumokban látott tárgyi anyag alapján és nem utolsósorban – a mai napig is leggazdagabb – 60 évvel ezelőtt megjelent Malonyay Dezső kötetben közölt színes és fehér-fekete ábrákra támaszkodva kíséreljük meg a buzsaí hímzés kialakulását, formakincsének változásait, textil-technikai öltésmódjának gazdagodását és elsorvadását felvázolni.

A meglévő mintaanyagból következtetve két ősi ágból eredt elsősorban a buzsaí hímzés formakincse:

- az egyik a megszűnt takácsmesterségben használt mintakincs lecsapódása,
- a másik a fehérhímzésből eredő anyag.

Ezeknek a díszítőelemei éppen az alapanyaghoz alkalmazkodó, attól meghatározott készítési mód miatt mindig sormegoldásúak. A soros díszítés pedig uralkodik minden fellelhető buzsaí hímen, díszítsen az inget, lepedővéget, vagy vánkósvéget.

Az is tény, hogy eredetileg valóban takács szötteseket használtak fel lepedőfejeknél (mint azt egy most előkerült, kb. 100 éves darab is bizonyítja), de szedettest állítottak be az ünneplő ing ujjába, kézelőjére is, mint azt a gyűjteményekben lévő régi jegyet őrző ünnepi ingeken láthatjuk (RRM 460 pl.).

Az eredeti szöttes mellé kerülő ingszélékre túvel varrtak szöttes mintájú sorokat – mintegy a merev kontúrvonal játékos fellazítására. Ezen jelenik meg a szöttes technikától elütő csigavonal hímzés (IX. t. II.).

A céhes takácsipar megszűntével a megkedvelt folt-hatást pótolni igyekeztek és a szöttes díszeknek mértanias mintasorait túvel, laposhímzéssel levarrták a vászon szélébe. (Malonyay Dezső XV. tábla.) Ezek azonban foltban nem pótolták a régi szöttes hatását s ekkor más díszítőtechnikához fordultak – mint látni fogjuk –: a fehérhímzés elemeihez, amit kék-pirossal varrtak ki, amivel együtt jelennek meg. A mértanias, merevebb, szálszámolást igénylő sordíszek mind kes-

41. VAJKAI 1964, 189.

42. RRM A 954.

43. PALOTAY G., Muskátlai 1932. jún. 9. l. évf. 4–5.

44. UNDI M., Magyar hímvarró művészet, Budapest 1934, 70.

45. FERENCZ K.–PALOTAY G., Hímzőmesterség. Budapest 1940, 27–31.

kenyebbé válnak és mindjobban csak kísérői lesznek a más jellegű szélesebb hímzésűeknek. (Malonyay Dezső XVIII. tb.) Színben továbbra is igazodnak a szövésnél használt egy-két színhez, de az öltések iránya idővel mind jobban és jobban eltér a szövésnél kialakult minták fonalirányaitól (Pl. RRM 6851; 6954 ltsz.), sőt sok esetben áttérnek a laposhímzésről a kereszt-szelmes technikára, ami még egy időre megőrzi a köt-vonalak szögletességét és a színfoltak eredeti tömörségét úgy, hogy e két technikát keverve is használják. (XI. t. 6.) (RRM 6954 l. közeljén.) Az idős asszonyok emlékezete szerint „horgolós” (nézetem szerint inkább rece) mintakönyvekből is másoltak mintákat. (Ilyen lehet a sokszor alkalmazott két szélről behajló székfű virágos sor (V. ö. Malonyay Dezső XVI. tb.).

A másik forrás, aminek nyoma a színes buzásíki hímzések egész során megtalálható: a szálszámoláson alapuló fehérhímzés, a hozzákapcsolódó formák és technikák jónéhányával.

Fehérhímzéses Buzásokról, illetve környékéről való ingdász nyomtatásban elsőként – legjobb tudomásunk szerint csak 1943-ban jelent meg⁴⁶, de ez sajnos igen kis méretű és elmosódott felvétel. Fél Edit jóval később is közöl egy mértani fehér, régi buzásíki hímzésrészletet ingről – igaz csupán „Somogy” jelzéssel.⁴⁷ Azonban mind a Rippl-Rónai Múzeum, mind a Néprajzi Múzeum gyűjteményében találtunk tiszta fehérrel kivarrt ingujjvégeket. A megmaradt fehérhímzéses ingdászok mind kompozícióban kiforrottak, technika szempontjából gondosan, sok öltésvariációval elkészített darabok. Hogy hol, mikor alakult ki, lett általános és elfogadott a viselése, nem tudjuk. Mint ahogy azt sem, mennyit vettek át ezen a téren a körülöttük élő magyarságtól, és mit adtak ők a somogyiaknak. Egyelőre csak az biztos, hogy a sokat emlegetett és kizárólag a buzásíki öltés kincséhez tartozónak sorolt „sinyór öltés” (amit a helybeliek „dupla lánc”-nak (na lancac) neveznek; fellelhető somogyi magyar és drávamenti horvát paraszti hímzéseken is. A fehérhímzéseken a geometrikus jellegű laposhímzéssel körített és megerősített négyzetes kivágású „likvarrás”-os sorok „vízfolyásos” ritmusát kísérik a játékos öltésvariációk. (Ilyen technikával csak igen szép, egyenletes fonalú alapanyaggon lehetett dolgozni.) A szélesebb csíkdíszeket mindenütt keskenyebb subrikálós és tűcsipkével gazdagított sorok kísérik, sőt ezeken kívül laposhímmeel kivarrt szöttesmintákra emlékeztető díszek is ülnek egy-egy duplalánc soron. Elgondolkodtató, hogy ez a fehérhímzésfajta miért ment feledésbe. Utoljára a 10-es években látták még öregasszonyokon. Meghaltak, akiknek az életéhez tartozott ez az ingfajta, anélkül, hogy a következő nemzedék igényelte volna, hogy az ezzel kapcsolatos tudást átadják nekik. De kiveszett azért is, mert a kör-

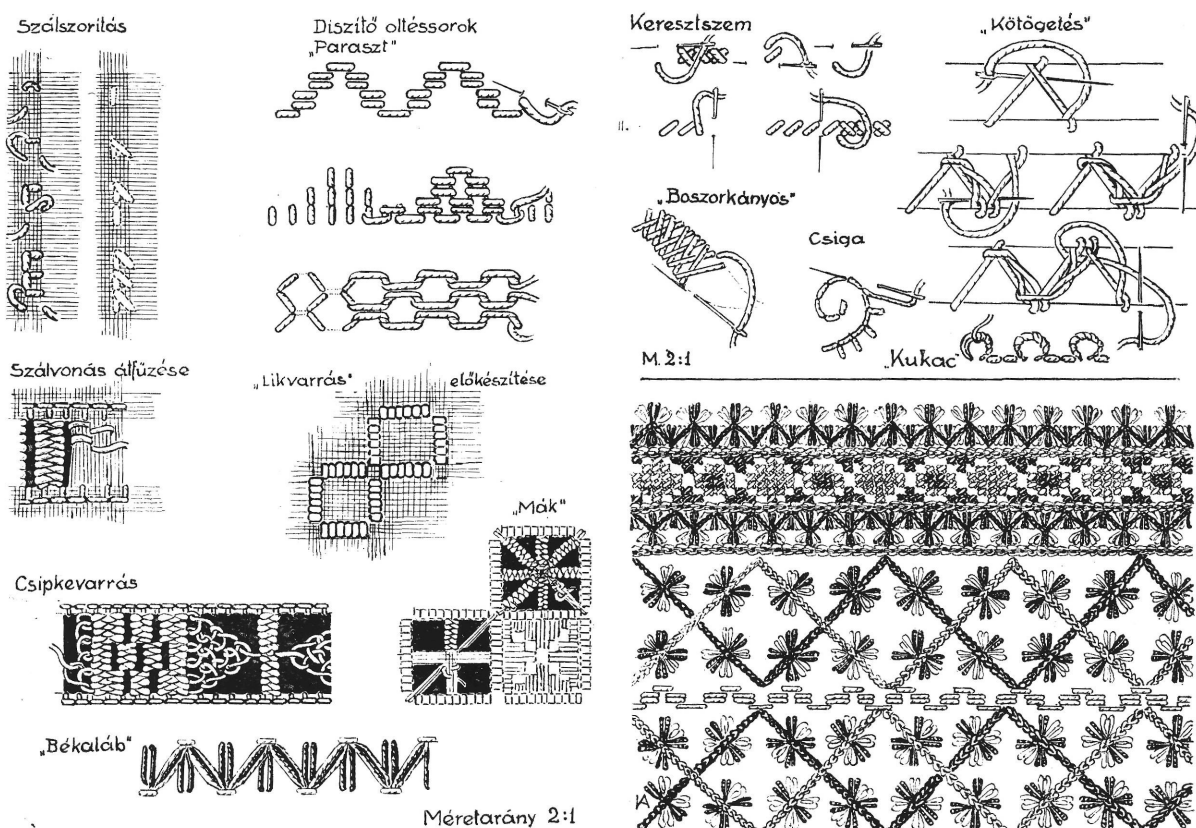
nyéken a lennel való foglalkozás lassan megszűnt, ilyen varrást csak finom, egyenletes fonalú vászonra lehet készíteni. Időigényes, babra munka volt, „nem fizetődött ki”. Fehérhímzés formájában kiveszett, de a ritmusa megmaradt a színes buzásíki hímzések régi darabjain. (IX. t. II.)

Talán egész részlet-tanulmányunknak legértékesebb felismeréséhez vezetett el a RRM 445 ltsz. ing dísz és egy 462. sz. másodlagosan fésűtartónak átalakított – valószínűleg ingujj darab. Többször hallottuk a helybeliektől: „A”-as, „M”-es minta. Ez azt jelentette, hogy a közismert kék-piros hímzés széles sorainak kompozíciós vázaként – legtöbbször dupla láncból – összekapcsolódó derékszögű vagy tompaszögű zegzug sort varrtak végig ki („M”). De a derékszögek váltakozó irányú szárákkal is elhelyezhetők voltak („A”), de X alakban is. (A fent említett 445. sz. ingdász pontosan felismerhetjük és követhetjük a „klasszikus” kék-piros (a legrégebben fejével DMC-vel) buzásíki hímzés kompozíciójának eredetileg kialakult felépítését. A fehérhímzésen – éppen mert szálszámolós – anyaghoz kötött, a zegzug vonalakat 45°-ban ferdén futó, párhuzamos tűzőltés hatását keltő (de nem az) öltéssorokkal kijelölik. Ez látható tisztán az RRM 445 ltsz. ingujj hátfelé eső hónalj részén. A fehérhímzés derékszöge pontosan, szál szerint beilleszkedő, szívformát (serdce) varrtak ki. A színes hímzések szögeiben is van minden esetben szívforma, egészen addig, míg a szerkezetet adó beosztás szöge 90°-os. Azonban a színes hímzés készítése során a derékszögből idővel tompaszög lett és a szívformából „hajó”, de ezeknek a belsejét – még a fehérhímzés likvarrására emlékeztetően – sakktáblaszerűen laposhímmeel töltik ki és sok kacsakaringót (svredka, katykaríngó) alkalmaznak. A fehérhímzés párhuzamosan futó öltéssorai helyett a vonalak közét laposhímmeel töltik ki. Ebben a fejlődési szakaszban hódíthatott tért először az Ausztriából behozott sok színes szalag, amit mint „ujj”-at az ünneplő ing ujján végig vezettek és csak két felére varrtak színes hímet. A rendelésre készülő darabokat szerződötetett rajzoló asszonyok rajzolták elő (na drajat). Többször olyan mintákat is kaptak a Széchenyi grófnőtől, amelyeknek a formakincse távol állt tőlük. (Így jöhetett létre a RRM 6853 ltsz. is!) Mivel rendelésre készítették azokat, olyan formákat kerestek és alkalmaztak, amelyek könnyen hímézhetők; így uralkodik el a „rózsa” és a sok kitöltő lapos öltéssel kivarrt, párhuzamosan futó csíkok sora. A pamut fonalat kiszorítja a felületet jobban fedő gyapjú szál. A mai idős asszonyok szerint ők maguknak nemigen varrtak már ezzel. A megkérdezettek – egy tótszentpáli asszony kivételével – nem is emlékeztek gyapjúhímzéses vászoníngek viseletére.

Tótszentpálon, Varjaskéren már nem varrnak hímet,

46. DOMANOVSKY GY., (szerk.) A Balaton-környék népművészete. Budapest 1943. Ebben FÉL E., Viselet és hímzés cikkének melléklete.

47. FÉL E., Ungarische Volkstickerei. Budapest 1965.

21. Öltésformák buzsáki női ingeken. — Nadeistichkompositionen an Frauenmäandern von Buzsák.

Buzsákon meg a gyapjúsál használatával a hamis lapos öltést kedvelik meg, eltűnik a sok-sok öltéselem. A kompozíció terén eltűnik a vázat alkotó zeg-zug, helyüket a rózsák, szívek-hajók, csigavonalak halmaza foglalja el; eltűnik a házivászon és vele a szöttes, szálszámolós díszek nyoma is.

A buzsáki színes-hímzés egy harmadik kis forráseréről is meg kell emlékeznünk és ez a „vázás”. Ez egy érdekes és szellemes kis variánsokkal gazdagított öltéskompozíció, ami 100 éves lepedőkön a szélek összeerősítése mellett, vagy a szöttes-díszeket kísérve finom keskeny sordízt alkotott. Ez a közismert buzsáki színes-hímzés formai kialakulására alig hatott, de a legrégebb színes pamut- és gyapjufonallal varrt hímzések egyik legfinomabb – a sűrű, nehézkes, lapos kitöltő öltésnél sokkal játékosabb, jóval könnyedebb – öltéseleme volt. (20. kép 4.) Az általunk ismert tárgyi emlékek sorában egyetlen széles ingujjdísz található, amire joggal mondható, hogy egészen ennek az öltésváriánsnak a szellemében építették fel, ez a NM. 72742. sz. – eddig még sehol nem közölt – ingen van (Vázlata a 21. képen.)

Az a fehérhímzés, ami Buzsákon és a környékén lévő horvát falvakban a századfordulói közismert és általánosan alkalmazott volt, napjainkban majdnem teljesen feledésbe merült. A szakirodalomban feldolgozásra nem került, gyűjteményeinkben kevés, pontosan helyhez kötött darab lelhető, a közönség körében ismertté nem vált. A Buzsák környéki színes-hímzés

addig élt a falusiak körében, míg életkörülményeik a házivászon használatát megokolttá, szükségessé tették, majd ennek és a pamuthímző-fonálnak háttérbe szorulásával és főként a kereskedelmi szellem eluralkodásának hatására, a gyapjufonal kizárólagos használata után, formakincsében és öltésmódjában szegényessé, kompozíciójában zavarossá vált, színhatásában tarkává lett.

A LEGGYAKRABBAN ALKALMAZOTT MINTAELEMEK ÉS HÍMZÉSMÓDOK

Előre kell bocsátanunk, hogy az idős asszonyok nem emlékeznek ma már minden régen alkalmazott formának és öltésmódnak horvát elnevezésére, sőt ezek magyar neveit sem ismerik minden esetben. Főként azokat feledték el, amiket az ő fiatalságuk idején sem varrtak már. Ezért az alábbiakban csak néhány esetben közölhetjük a horvát elnevezéseket, más esetekben csak az általuk ma használt magyar elnevezést, vagy kénytelenek vagyunk a közhasználatban, szakirodalomban előforduló elnevezéseket alkalmazni. Miként az elnevezések, úgy az öltésmenetek jórésze is feledésbe merült, nekünk sem sikerült még minden öltésváriáns összegyűjtenünk, felderítenünk.

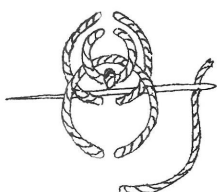
Ma is dolgoznak még Buzsákon, de csak egyesek, üzletek részére. Az alapanyagot kiszabva, előnyomtató mintával és előírt színezéssel kapják kézhez; a ki-

Öltések

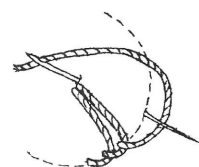
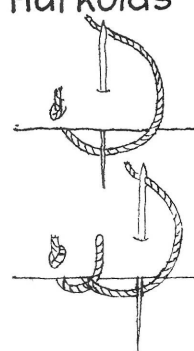
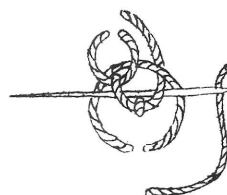
1 Lánc

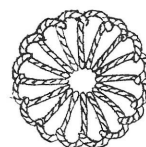
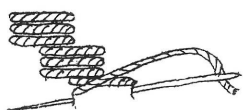
2 Duplalánc

3 Hurkolás

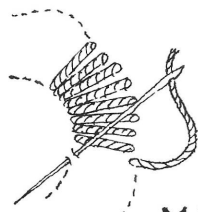
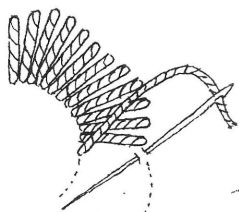

4 Laposöltés

5 Tyűszem

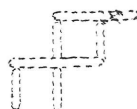
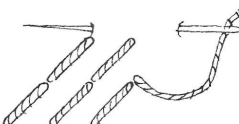
6 Hamis laposöltés

visszája

Méretarány 2:1

7 Tűzés

visszája

varrásnál azt a technikát alkalmazzák, amelyik a legkevesebb fonalat igényli és a legkifizetődőbbben elkészíthető.

A Buzsákon és környékén lakó horvátok minden díszített, himzett holmijukra azt mondták: „nasito”, vagyis kivarrt. (Siti – varrni; nasivanje – himzés.)

A fehér pamutfonallal varrt himzések a leggazdagabbak öltéselemek tekintetében, de sok és változatos öltéssel varrták a maguk részére készített kék-piros pamuthimzéseket is; a rendelésre, eladásra szánt darabokon a legkevesebb öltésfajtát használják. Míg a fehérhimzésük teljes egészében szálszámoláson alapult (az öltések egysége, majd kivétel nélkül három szálból), addig az ebből kialakult színes himzés szinte lépésről lépésre kimutathatóan szakadt el ettől a kötöttségtől.

Az összetettebb, többsoros mintán a sorbeosztást először „na drojat”, azaz kijelölték, majd a szélesebb díszítősor elő is rajzolták a munkamegosztás során a díszítésben és himzésben legleleményesebbnek elismert asszonyok. Így pl. a fehér, szűkujjú „oplaca”-n a keskeny sordíszek helyét „nalozici, azaz láncöltés sorokkal jelölték ki, a széles dísznél pedig a kompozíció beosztását alkotó 45°-ban futó „tuzni”, tűzés sorokat varrták ki először. A színes himzések csikjain ugyanezt a célt szolgálták a „na lancac”, vagyis duplalánc öltéssel kivarrt határvonaltól határvonalig futó zeg-zug sorok. Ezeknek a csúcsában, szögében helyezték el pl. a „sredce”-t, a szívet, aminek a határvonalát a fehérhimzéseken kettes vagy hármas tűzéssel, meg „likvarással” varrtak körül. Ugyanezt a színes himzéseken – majdnem kivétel nélkül – „na lancac”, duplalánccal.

A laposöltés fajtát mind a fehér, mind a színes himzés során alkalmazták, de míg a fehérhimzéseken a mértani formákat úgy alakították ki, hogy teljesen átvezették a hátoldalon is határvonaltól határvonalig a fonalat, addig a színes himzéseken – a gyapjúval himzetteken kivétel nélkül – a hamis laposöltést használták mind a kör-rózsák, mind a párhuzamos, láncöltéssel határolt, ferdén futó csíksorok kitöltésére, főként az eladásra szánt darabokon. Mivel a fehérhimzéseken lévő mértani díszítmények zöme szövésből vett minta volt, a himzés iránya is a leggyakrabban meg egyezett a vetülékfonal irányával, majd az erre merőleges kivarrási móddal növelték a fehérhimzés finom fény-árnyék játékát. (V. ö. 445. sz. ingujj széles laposhímés sorával.) A színes himzéseken a valódi laposhímzés mód a keskeny, szövést utánozó sordíszeknél maradt meg legtovább. Meg kell itt jegyeznünk, hogy emlékezet szerint a „boszorkányos” és rácsöltéses formakitöltést a saját használatukra szánt darabokon nem alkalmazták, ezek a kívülről kapott mintákkal kerültek hozzájuk. (RRM. 6853. sz. inge.)

A fehérhimzéseken sokféle sorképző díszöltést alkalmaztak. (22. kép 1., 2., 3., 7.) Ezek majd egyike sem került át a színes himzésekre. (Még a színes pamutfonalasakra is csak nagyrítván.) Ezeknek elnevezései közül már csak a „paraszt” öltésre emlékeznek. A „kukac”

is csak a fehér ingujjakon alkot kiugró, bogos sorokat. A két és három párhuzamos sorban 45°-os dőléssel futó „tuzni”, tűzéses sorok is (22. kép 7.) majdnem kizárólag a fehérhimzéseken találhatók. Az áttörések különböző változatai, mint a már említett „likvarrás” (a mindkét irányban átvágott és kihúzott szálak után keletkező, legtöbbször négyzetes áttörés, melyet nagyobb négyzetek esetében díszbekötéssel is díszítettek (IX. sz. tábla), az egyirányú szálkihúzáson alapuló subrikolás, szálbeszövés, a hozzájuk tartozó szálszorításokkal és a velük váltakozó tűcsipke díszek, mind feladásba mentek, mert készítésük sok türelmet és időt igényelt, alapanyagul csak az egyenletes fonalú, szép házivászon volt alkalmas.

Érdekes a „sredka”, a kacskaringó v. csiga megjelenése és alakulása. Ez a díszítőelem a fehérhímés régi halotti lepedőn is előfordul már szálszámolós módon varrottan és ritkásosan elhelyezve. A hármas szálegységet tartották, az ívelését a 45°-os ferde öltés alkalmazása adta. Ez a kötöttség még a szőtest utánzó színes himzéses sorok csigáin is megfigyelhető. Rendeltetése mind a fehér, mind a keskeny színes himzéses alkalmazáson a foltdísznek fellazítása a díszítetlen felület irányába. (IX. tábla II.) A csigaforma bekerül a szabadabb rajzú, széles díszítősorok mintái közé is, itt sok esetben olyan sűrű spirállá válik, hogy szinte folthatást ikt. Ilyen esetben az alkotó sorok igen sűrűn, az alapanyagtól független öltésekkel készülnek.

A keresztöltéssel kapcsolatosan megoszlanak az emlékek. Így egyesek szerint Buzsákon egyáltalán nem varrták, de a tótszentpáliaiak a „krecak”-ot „krestaka”, a keresztezett (Kriz – kereszt) öltést csinálták. Fehérhimzéseiken ritkán fordul elő, de a kék-piros régi himzések szőtest utánzó keskeny széldíszait – laposhímzés helyett – sokszor varrták ki ezzel. (I. tábla/II.)

Külön egységet alkot, a jelenlegi ismereteink szerinti legrégibb kék-piros pamutfonallal kivarrt buzásai lepedőikön talált „vézás”-nak nevezett (vezat – köt, csomóz) öltéscsoport. (3. kép/4.) Első pillantásra így egy-egy más-más sugárirányba elhelyezett láncszemek csoportjának tűnik. Azonban a láncszem ívelését nem egy öltés fogja az anyaghoz, hanem az alapanyag felémelt három szála, tehát készítmódja sem egyezik a kiöltött láncszemével. A szemek összefutnak, az anyag visszáján csak a csomópontban és a felémelt három szál alatt látható a fonat. Ennek az öltésnek egész variáns-csoportját alakították ki a jó színérzékű himző asszonyok. Az egyes öltések színeit úgy válogatták össze, hogy a himzésen minden esetben a kék és piros színek egyensúlyba kerültek. (V. ö. 21. képen NM. 72742 sz.-ról készült vázlat.) Emlékezet szerint nem is tudta mindenki varrni, a legutolsók egyike – akire még név szerint is emlékeznek – Kanizslai Istvánné volt.

A lepedőszélek közé varrt „tacka”, szövött csik két oldalán végigfuttatott vézás öltéssorból a zeg-zug öltés csúcsára állított kiugró három öltés oldja föl a me-

rev szélt. Ezt a fajtát úgy nevezték: „ot pet makom glavice”, azaz öt mákfejes (20. kép 4.)⁴⁸ Egy másik variáns a „békaláb”, aminek egysoros megoldása a főminta feletti keskeny, kísérő sordíszként szerepelhet.⁴⁹ Megkettőzött formájában a széles mintában a ferdén futtatott párhuzamos láncsorok közét kitöltő öltés-megoldásként szerepel. (RM 11223. sz. ingdarab képe, IX. t./II.)⁵⁰ A vézás egy harmadik variánsát a kiöltések összefutását egy apró öltéssel fedik is. Ha a kiöltések láncsoron ülnek, ott az összefutó végeket a láncsor alá bújtatják, vagy magába a láncsorba erősítik; ha zeg-zúgosan vezetett láncöltéssorral kombinálják, akkor a láncsorral azonos színű kiöltést menetközben mindjárt ki is varrják.

A szövött vászonszélek összeerősítésére mind az ingeken, mind a lepedőkön a „prepleta” (Plest – fonni), a „kötögetéses” díszítővarrást használták. (Ez az öltéssor mindenember varrása néven közismert.) Mind fehér pamutfonalból, mind pirosból készítették, aszerint, hogy fehér- vagy színes hímzés mellett szerepelt. A csipkeöltést ill. varrást nemcsak a már említett subrikolással együtt használták, de előfordult szélek összeerősítéseként is.

Csak megemlítjük – habár nem a szorosan vett tűzéstechnikával készült – a buzsaíki rátét néven közismert, ott „bécsi”-nek nevezett, díszítésmódot. Ennek lényege, hogy a fehér vászon alapanyagra hajtogatás után, ollóval mintásan kivágott, piros vékony pamut-

szövetet (kartont) erősítenek fel úgy, hogy a túvel aláfordított mintaszéleket finoman, gondosan, apró öltéssel körülvarrják.⁵¹ Ez a díszítés csak attól az időtől terjedhetett el, mikortól szintartó anyaghoz juthattak. Az anyag származási helyére utal – minden valószínűség szerint – a „bécsi” (becka cickana – bécsi vágott) elnevezés.

A már említett Tótszentpálon lakó Babodi Sándorné sz. Pasztusits Margit emlékezete szerint édesanyja idejében (aki sz. 1882-ben) – tehát kb. a századforduló idején – ágyterítőt sokan már „bécsi”-vel díszítettek. Talán van egy kis lokálpatriotizmus is abban az állításában, hogy a „bécsi” náluk Tótszentpálon alakult ki. Ott használták fel saját holmijuk díszítésére, s onnan került volna át Buzsákra. Ez nem lehetetlen, ha tekintetbe vesszük a községek lakói közti szoros rokoni kapcsolatokat. Éppen az adatközlő Buzsákon lakó nagynénje (Joó Ferencné sz. Pasztusits Mária) volt az, aki ott házaknak és rendelésre is vágta a „bécsi”-t. A buzsaíkiaknak a külföldi és belföldi rendelőkkel való kapcsolata ismertette meg ezt a díszítésmódot a nagyközönséggel.

A „bécsi”-nek nevezett díszítésmóddal behatóbban nem foglalkozunk, egyrészt azért, mert alkalmazása a buzsaíki hímzések mellett járulékos jellegű volt, másrészt, mert formai elemei igen esetlegesek, az alkalmazott minták esztétikai megjelenése közel áll a régi konyhák polcainak papírkivágásos csíkdíszeihez.

Kerékgyártó Adrienne – Knézy Judit

48. MALONYAY i.m. XVI. t. Varjaskérről való legalsó párnavégén. – FERENCZ K.–PALOTAY i.m. 58. ábrája egy ebbe a csoportba sorolható variánst közül.

49. MALONYAY i.m. XV. t. két ingujján.

50. MALONYAY i.m. XVI. tábla középső varjaskéri párnavégén és a XVII. tábla tótszentpáli felső ingujjon (valószínűleg pamut fonallal varrva).

К ВОПРОСУ ФОРМИРОВАНИЯ ЦВЕТНОЙ КРЕСТЬЯНСКОЙ ВЫШИВКИ ОКРЕСТНОСТИ БУЖАК

Уже в начале XX века авторы начали проводить исследования, чтобы найти предпосылки т.н. бужакской вышивки крестьянского происхождения и назначения, которая уже в то время производилась для продажи на уровне кустарного искусства.

Первоначально заказывая такую вышивку не заботились обычно о традициях, которые лишь впоследствии пробивали себе путь, но уже в измененной в соответствии с потребностями форме.

Отправным пунктом этого исследования было нахождение в Музее Риппл-Ронаи, дополнительных данных относительно вышивок женских блузок и простыней из таких сел, как Бужак, Тотсентпал, Варьяшкер и Ташка и получение достоверной информации от пожилых женщин этих сел, демонстрирующих данные изделия.

Это было необходимо, в связи с тем, что учет о предметах собранных в 1920—50-х годах не велся.

Путем материала этнографического музея и сравнения его с рисунками сообщений о бужакской вышивке была сделана попытка определить историю развития бужакской вышивки.

В ходе местных работ, проводимых в селе Бужак, было найдено 2 ценных вышивки, данные о которых способствуют успеху проводимых в этом направлении исследований.

Цвета цветной бужакской вышивки, геометрическая форма их композиций требуют богатой фантазии, они взяты по образцу цветных домотканых изделий.

Элементы композиции и фантазии бужакской вышивки содержат много моментов, подобных белым геометрическим вышивкам, выполняемых посредством счета петель.

В случае украшения женских блузок и детских простыней большую роль играли выкройки и их оставление.

В то время, как в 4-х селах с населением хорватского происхождения XVIII столетия можно было встретить с жабо (3-х видов) в сборку с пришитой вышивкой, а что

касается вышитых простыней, то и в этом случае различа 3 вида их выкройки.

В конце XIX столетия в бужакской вышивке сохранились древние элементы размещения вышивок на вышеупомянутых текстильных изделиях, а также на подушках: эти вышивки делались по краям в виде дорожки толщиной с палец, эти дорожки с вышивкой вшивались в местах составления выкроек, (на простынях по краям холщенной ткани, на простынях с художественными вставками, на кружевных рукавах блузок с кладышами из домотканной ткани).

Вышивка дорожки красно-белого тона красными и белыми нитками тамбурным и петельным швом на зывается „везаш“.

Это название стало общепризнанным и в кустарном вышивальном искусстве при получении красно-белых тонов.

Так называется эта вышивка и тогда, если на вышивке изображен и другой мотив.

Этот декоративный, оживляющий ткани вид вышивки „везаш“ является третьим источником, из которого имеются мотивы в бужакских цветных вышивках XX века, отличающихся от крестьянских.

В ходе заказов бужакские мастера научились использовать цветные аппликации, которые изготовлялись и для собственного использования, однако характерно, что эти аппликации сначала использовались на домотканых хорожках.

Выполнение т.н. ведьмовской вышивки бужакские мастера освоили от заказчиков.

Она уже выполнялась другой пряжей (шерстью) и вышивкой других композиций (напоминали господские вышивки) и другим видом петель (8-ая).

Этот вид вышивки освоили лишь бужакские женщины, ведь они осваивали т.н. Балатонский Союз Вышивальщиц, который уже ничего общего не имел с местными крестьянскими вышивальными традициями.

Адриэн Керекдярто — Юдит Кнези

